

Marina MIRON

Doctor în științe istorice, expert în domeniul turismului și patrimoniului cultural. Autoare a unei teze de doctor în științe istorice cu specializare în etnologie (2019).

Doctor în științe economice, expert în domeniul turismului și gestionării patrimoniului local. Autorul unei teze de doctor în științe economice cu specializare în managementul resurselor turistice (2004).

Viorel MIRON

APORTUL DIFERITOR GRUPURI ETNICE LA ISTORIA ȘI DEZVOLTAREA ORAȘULUI CHIȘINĂU

Având o istorie de mai multe secole, dezvoltarea așezării Chișinău a fost una mai complexă cu implicarea aspectelor economice, politice, sociale, confesionale, dar și etnice. În studiile pe tema dezvoltării urbei, mai mulți cercetătorii au abordat direct sau indirect problema formării diversității etnice. Cercetările vorbesc de faptul că diversitatea etnică a urbei se extinde odată cu dezvoltarea economică și creșterea importanței acesteia de-a lungul timpului. Studiul cercetătorului S. Ciocanu constată că, în Chișinău, locuiau „la 1670, circa 15 familii de coloniști de confesie catolică, care nu dispuneau de preot și de biserica proprie. Documentele de mai târziu nu atestă prezența/închegarea în Chișinău a vreunei comunități catolice. Cel mai probabil, catolicii au părăsit localitatea sau s-au dizolvat în masa preponderent ortodoxă a populației urbei.” [1, p. 103] Pe teritoriul urbei, între secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, se observa prezența masivă a altor etnii decât populația autohtonă, ca rezultat a unui îndelung fenomen de colonizare.

În aceeași lucrare, S. Ciocanu menționează documentul emis la Iași, la data de 20 ianuarie 1739, care confirmă că „în Chișinău sunt atestate trei comunități/bresle naționale – «târgoveții creștini, și armeni, și jidovi»” [1, p. 103]. Autorul admite că „în Chișinăul timpului locuiau

fie permanent, fie temporar și persoane de alte etnii, de exemplu «turcii ce șăd cu dugheani în Chișinău», atestați la 1742” [1, p. 103]. Însă, acestea „erau prea puține pentru a se putea organiza și forma breaslă/comunități. În anii '40 ai sec. al XVIII-lea, în oraș era în creștere numărul locuitorilor de etnie greacă, la 1742 lor recunoscându-li-se dreptul de a fi menționați pe lângă celelalte comunități ale urbei.” [1, p. 103] Așadar, observăm că, odată cu creșterea importanței economice a urbei, sporește și numărul de etnii și confesiuni care locuiesc pe teritoriul Chișinăului, un număr mic și nesemnificativ totuși în comparație cu numărul de moldoveni.

Același autor susține că „în ultimul pătrar al sec. al XVIII-lea, în oraș se statornicește un grup de lipoveni, al căror număr redus nu le va permite coagularea aici a unei comunități/bresle proprii. Către finele acestui secol, pe fundalul situației incerte din Balcani, sub denumirea generică de «sârbi», în Principatul Moldovei, cu acceptul guvernului țării, încep să se așeze cu traiul refugiații creștini de la sud de Dunăre. Numărul lor a crescut progresiv pe parcursul anilor, astfel că aceștia au format în unele localități comunități semnificative. La 1798, <...> la Chișinău ei deja constituiseră breasla, impozitul fiind achitat așadar de toate comunitățile

reprezentative ale orașului (i.e. de «moldoveni, armeni, jădovi, sârbi»)." [1, p. 104] Observăm că indicatorul numărului sporit de reprezentanți ai unui grup etnic era prilej pentru a crea o breaslă și a achita impozitul, fiind recunoscut ca și grup oficial pe teritoriul urbei.

Schimbarea radicală a țesutului etnic are loc, în mod special, după anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus din 1812, din cauza oferirii unui șir de privilegii pentru imigranții care își doreau să se așeze în această provincie. „După anexare, Chișinăul își schimbă cu încetul și înfățișarea. Administrația centrală a Basarabiei atrage o lume nouă; împreună cu unitățile armatei, în Chișinău se perindară mai mulți funcționari ruși; participarea clasei boierești la administrarea provinciei îi făcu pe boieri moldoveni să-și lase moșiile și să se stabilească în Chișinău. Iar privilegiile acordate negustorilor și perspectiva îmbogățirii rapide atrage un număr oarecare de evrei din ținuturile poloneze, devenite rusești” [2, p. 76] scrie istoricul Ștefan Ciobanu.

Deja în anii '20 ai secolului al XIX-lea, contemporanii menționau diversitatea etnică a orașului. Al. Șimanovschi, în lucrarea sa dedicată lui Al. Pușkin în Basarabia, menționează că „populația Chișinăului din timpul lui Pușkin (exilat în Basarabia între anii 1820 și 1823) s-a remarcat printr-o neobișnuită varietate – un amestec de est și vest, cu o predominanță a estului: au existat, pe lângă moldoveni nativi, armeni, greci, turci în fes roșu cu ciubucuri în mâini, țigani în haine pestriți, evrei, germani, francezi, italieni, karaiți, arnauți, bulgari, polonezi, malaroși și coloniști țărani ruși, care și-au păstrat ținuta și comportamentele în toată prospețimea lor” [3, p. 56]. Cei descriși de Al. Șimanovschi țineau mult la specificul lor etnic și încă nu erau adaptați la realitățile Basarabiei.

În concordanță cu observațiile precedente, vin concluziile cercetătoarei M. Zubco, care subliniază că „statutul de capitală i-a schimbat orașului Chișinău atât aspectul arhitectural, cât și cel etnic, după cum descrie Zucker: «Murdarul evreu polonez, elegantul rus, țăranul moldovean și armeanul negustor, grecul, cazacul, un grup de țărani bulgari și o bandă de țărani

nomazi, fruntașul polon și boierul – toți merg unul lângă altul pe străzile Chișinăului, fiecare în costumul său original, fiecare vorbind limba lui și păstrându-și obiceiurile.»” [4, p. 10] De remarcat, Ștefan Ciobanu aduce acuzații dure la adresa autorităților țariste, citând în acest sens mărturisirile contemporanilor ruși: „Loghinov scria Contelui Voronțov în 7 iunie 1823, că Basarabia a fost o provincie nenorocită, lăsată pradă la jaful întregii bande oribile aduse de Bahmetiev (General-Guvernator) din Camenița, adevăratele lepădături din Podolia. Un om așa de slab ca Bahmetiev a devenit aproape un complice criminal al nevestei lui și al tuturor acestor poloni, greci, armeni și evrei, cu care dânsul a populat orașul Chișinău și tribunalele guvernământului său.” [2, p. 170]

N. Iorga prezintă scurte informații despre amintirile călătorului și omului de știință I.G. Kohl, originar din Germania și așezat în Rusia, care a vizitat Basarabia în 1838. Referitor la descrierea Chișinăului de către I.G. Kohl, Iorga menționează următoarele: „Oraș enorm ca întindere, pentru numai 40.000 de «ruși mari, ruși mici, tătari (vorba sa fie!), Moldoveni, Turci (cu aceste două neamuri trebuia să se înceapă casticul), Armeni (100 de familii, hangii și bărbieri), Bulgari (puțini, de prin satele din jos; <...> 800 de familii, negustori de vite, cu mii de capete de cireadă și, neapărat, grădinari), Nemți (200 de luterani, cu biserică), Francezi (la școlile nobilimii, trei de toate), Greci, Poloni, Sârbi, (nici unul), și încă câteva neamuri mai puțin numeroase (ce-ar putea să fie oare?)» Kohl găsește cu cale să spuie că nu mai sunt Turci, dar noi știm că în acest vechi sat și târgușor moldovenesc Turci n-au fost niciodată. Pe Evrei îi socotește la 15.000 de oameni (de atunci numărul lor s-a încincit), mai mulți decât în Odesa. <...> Mulți mahalagii de neamul nostru, în căsuțe cu cerdac de lemn și ferestre împistrite.” [5, p. 216-218]

Drept dovadă a aplicării unei politici intensive de colonizare a Basarabiei, în special a capitalei provinciei, orașul Chișinău, pot servi scurte treceri în revistă ale dezvoltării în timp a unor grupuri etnice pe teritoriul urbei, date pe care le aducem mai jos. Prezentăm acele etnii care au

avut un număr de populație suficient de mare spre sfârșitul secolului al XIX-lea (Tabel 1).

Despre existența în secolul al XVIII-lea a **comunității evreiești** în Chișinău ne oferă date statutul frăției funerare (Khebra kaddish), datat cu 1774 și semnaă de 144 de membri. La acea vreme, la Chișinău locuiau 540 de evrei sau 7% din populația orașului [6], luând în calcul că întreaga populație a urbei la acel moment constituia cca 7,7 mii persoane. Ca urmare a politicii de colonizare a teritoriului Basarabiei și a acțiunilor pentru schimbarea componenței etnice, în 1867, la Chișinău, locuiau deja peste 18 mii de evrei. Pe lângă sinagogă, aici erau 28 de case de rugăciuni evreiești. Potrivit recensământului general, în 1897, evreii (aproximativ 50 de mii) reprezentau 45,9% din populația orașului Chișinău.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, evreii dețineau în Chișinău 29 din 38 de uzine și fabrici, șase mori de aburi, cinci fabrici și depozite de tutun și patru tipografii. Evreii au fost pionieri în uscarea modernizată a prunelor, au exportat păsări de curte, ouă, pene, puf și alte produse agricole locale. În acei ani, evreii au crescut 90% din tutunul basarabean [7]. În notele sale, prințul Serghei Urusov scria că „numărul de firme evreiești pe străzile orașelor basarabene uimește observatorul. Casele chiar pe străzile secundare și provinciale rând cu rând sunt ocupate de magazine, magazinașe și ateliere ale ceasornicarilor, cizmarilor, lăcătușilor, croitorilor, tâmplarilor etc.” [8, p. 73] În lucrarea sa dedicată Basarabiei, N. Iorga menționează că, de fapt, la acea vreme „grecii sunt căpeteniile evreilor; ei sunt marii negustori și arendașii cei mari: Sinadinos e cea mai puternică pungă din Basarabia” [9, p. 13].

În Imperiul Rus, după înăsprirea legii privind procedura de recunoaștere a nobilimii străine (non-rusești) în 1831, majoritatea nobililor, inclusiv cei din Basarabia, au pierdut dreptul de a fi numiți nobili. Dar acest lucru nu a afectat vechile familii moldovenești de **origine poloneză** – Krupensky, Dolivo-Dobropolsky, Sinitsky și Przhoslavsky [10]. Familia nobiliară Krupensky era una dintre cele mai mari și mai influente familii nobiliare din provincia Basarabia. Încă Dimitrie Cantemir, în lucrarea sa, *Descrierea*

Moldovei enumeră toate familiile moldovenești celebre, inclusiv două dinastii de origine poloneză – Krupensky și Przhoslavsky. Și dacă ultima dinastie a fost mică și nu destul de faimoasă, atunci familia Krupensky a jucat un rol semnificativ în istoria Moldovei. Pentru o lungă perioadă de timp, una dintre cele mai importante funcții publice din sistemul de guvernare locală al provinciei – președintele nobilimii – a fost deținută de reprezentanții familiei Krupensky, trecând-o de fapt prin moștenire, deși, în mod oficial, au avut loc alegeri. În nordul guberniei Basarabia, în special în ținuturile Hotin și Bălți, familia Krupensky era proprietară cu drepturi depline – de la guvernul local până la sistemul judiciar, deținea, de asemenea, o bună parte a terenurilor arabile. Aceasta de fapt era o situație fără precedent în Imperiul Rus, pentru că după îndepărtarea prințului Adam Czartorysky din funcția de ministru, numele polonez însemna interzicerea deținerii oricărei funcții de stat [10].

Pacea de la București din 1812 a provocat o creștere simțitoare a numărului de imigranți transdanubieni în Basarabia, care au fost ademeniți cu promisiuni generoase din partea autorităților țariste. În 1822, prințul Pavel Dolgorukov menționează în memoriile sale existența deja a unei comunități bulgare bine definite în Chișinău: „Seara am fost la o plimbare prin Bulgaria. Acesta este denumirea celei mai îndepărtate suburbii din Chișinău, locuită în cea mai mare parte de imigranți bulgari.” [11] Aici, conform povestirilor lui Dolgorukov, el a avut posibilitate de a urmări lupta la care au participat doi bulgari: „Pușkin a fost și el printre spectatori. I-a plăcut foarte mult lupta și mi-a spus că intenționează să învețe această artă.” [11] Bulgarii din orașul Chișinău au avut un aport important în cauza eliberării Bulgariei de sub influența Imperiului Otoman. În locul așa-numitei Curți armenești a fost lansată formarea detașamentului voluntarilor bulgari, care a participat în războiul ruso-turc din 1877–1878. În august 1875 și în iarna dintre anii 1866 și 1867, revoluționarul bulgar Hristo Botev locuia la Chișinău. În timpurile noastre, pe peretele edificiului de pe strada Pușkin 30 a fost amplasată o placă memorială

în cinstea acestei personalități cu textul: „Aici, în fostul Hotel «Victoria», în august 1875, a fost cazat și a lucrat marele poet-revoluționar bulgar Hristo Botev.” [12] Bulgarii așezați aici au avut un anumit aport în dezvoltarea economică a orașului Chișinău. Cercetătorul Ivan Duminica a studiat și continuă să studieze acest subiect și vine cu articole dedicate istoriei unor familii. O atenție specială este oferită familiei Mincov, dintre care provine Dmitrii Chiril Mincov, primar al Chișinăului mai bine de 13 ani (1850–1854; 1857–1866) [13, p. 191].

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, colonia armenilor moldoveni, ca și a reprezentanților altor etnii, a început să crească activ datorită privilegiilor economice pe care Imperiul Rus le-a acordat imigranților din provincia Basarabia. Cum s-a menționat și mai sus, la începutul secolului al XIX-lea, în Moldova au început să se strămute cu traiul mulți negustori armeni, greci și evrei din Imperiul Austriac. Negustorii străini se bucurau de un șir de privilegii, printre care plata vămii de 3% la importul sau exportul mărfurilor, pe când negustorii locali plăteau 10% din costul mărfii. Datele statistice ale Moldovei din 1798 indică dughenele din târgurile Chișinău, Orhei și Telenești. La Chișinău sunt enumerate 6 dughene armenesti. Din statistică rezultă că la 1798 în târgul Chișinău erau 80 de armeni, între care: Manole Armanu, Bagdasar Armanu, Sarchiz Armanu cizmaru etc. [14, p. 77]

Conform datelor recensământului neoficial efectuat de către episcopul Gligor Zaharean la 14 octombrie 1809, numărul total al familiilor armenesti din spațiul românesc se ridica la 1159, dintre care la Chișinău – o comunitate din 113 familii cu o biserică, trei preoți și patru slujitori ai bisericii [15, p. 175-189]. „În anul 1814, Bisericii Armenesti i-a fost alocat un teren în perimetrul actualelor străzi Tighina, Armenească, Ștefan cel Mare, 31 August. Construcții pe acest teren au început să apară în perioada primului arhiepiscop armean Grigorii (Gligor) Zaharean. Aici a fost construită clădirea Mitropoliei Armenesti, brutării, restaurante, hoteluri, depozite și case de locuit. La începutul secolului al XIX-lea, acest loc

era foarte popular – aici, adesea erau organizate recepții și serate, la care participau aristocrații din Chișinău. Acest teritoriu din centrul Chișinăului a obținut denumirea de Curte Armenească”, consideră istoricul Eduard Alhazov [16].

În casele din Curtea Armenească adesea venea Alexandr Pușkin când se afla în exil. El apărea împreună cu armeanul Artiom Hudobașev care făcea parte din „cercul basarabean” apropiat al lui Pușkin. Generalul Ivan Liprandi, care slujea în Chișinău (inclusiv în poliția secretă), scria în memoriile sale: „În «Șalul negru» al lui Pușkin, Hudobașev a considerat că el este «armeanul» <...> și a dat de înțeles că el într-adevăr i-a «furat» lui Pușkin pe cineva.” [16]

Istoricul V. Tomuleț consideră că „populația armenescă din Chișinău a început să crească după anexarea Basarabiei de către Rusia și transformarea acestuia în centru gubernial, atingând către anul 1861 peste o mie de persoane” [17, p. 239-250]. În lucrarea sa sunt descrieri ale unor proprietari mari din diaspora armeană precum „Gadji Asvadur Merzunov și Ariutiun Muradov care dețineau în Chișinău niște clădiri personale, imense vii și livezi, și efectuau comerț cu «mărfuri prețioase». <...> Sarkiz Melicanov și Cerkez Kirkarov dispuneau de clădiri și prăvălii personale și făceau comerț cu mărfuri de băcănie; Carabet Arakelov și Mardiras Agapov posedau și ei clădiri personale, loturi de viță de vie și dădeau în chirie prăvălii, cârciumi și se ocupau cu vânzarea «mărfurilor prețioase»” [17, p. 239-250].

Conform recensământului din anul 1897, în Basarabia locuiau puțin peste 2 mii de armeni, dintre care 369 în Chișinău [16]. Deși au avut condiții favorabile de trai și de dezvoltare socio-economică sau confesională în Basarabia, numărul armenilor din acest teritoriu la finele secolului al XIX-lea se micșorează din an în an, din diferite cauze, dintre care principalele fiind: a) scăderea numărului de căsătorii între armeni, iar în urma acestui fapt și micșorarea natalității; b) căsătoriile armenilor cu ruși sau cu alte naționalități – ca urmare, generația următoare nu se mai consideră a fi armeni; c) din cauza lipsei unei Universități în Basarabia, pentru

obținerea studiilor superioare, tinerii plecau în alte orașe și un procent mare nu se mai reîntorcea (conform lui Arutiun Tumanian, delegat al armenilor basarabeni și șeful direcției de expediere a actelor de stat din cadrul guvernului Armeniei) [15, p. 183].

O analiză a activităților din diverse domenii de producere și servicii ne permite să înțelegem cu ce se ocupau reprezentanții diferitor grupuri etnice din Chișinău (Tabel 2).

Din cele 3 depozite de farmacie, 2 aparțineau familiilor Levensohn și Crinfeld. Produsele farmaceutice păstrate la cele 4 depozite erau vândute în cele 11 farmacii care, în mare parte, aparțineau unor familii precum: Cogan, Koliyman, Goldștein, Largman etc. [18, p. 166] Din cele 7 depozite de lemne, 1 aparținea primăriei, 6 fiind private, dintre care 4 se aflau în gestiunea familiilor ne-autohtone. Din depozitele de vinuri, 1 era în proprietate bisericească, iar 3 – în proprietate privată, două fiind gestionate de familiile Tilțis și Isac Oxinoit. Cel puțin așa informații s-au păstrat pe afișele de pe acele vremuri. Cineva cu numele Manuilov (cu probabilitate mare, era de proveniență bulgară) deținea un depozit de mașini agricole la Chișinău, iar în proprietatea unui cetățean pe nume P. Cotlearevschi se afla un depozit de manufactură.

Domeniile de producere în Chișinău erau suficiente de diverse la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Drept mărturie pot servi afișele de reclamă create la comanda proprietarilor de mici afaceri (Tabel 3).

Proprietarul primei mori automate din Basarabia și al fabricii de macaroane (1883) era M. Cogan, cel mai probabil evreu după proveniență. Celelalte 2 fabrici de macaroane aparțineau proprietarilor de origine poloneză și evreiască. Fiind unul din importanții producători de carne de ovine și de bovine pentru Imperiul Rus, Basarabia avea și manufacturi de tăbăcărie și pielărie. Unele manufacturi erau în gestiunea unor Societăți de proprietari, ale căror proprietari erau în mare parte nume de evrei. Însă printre cele mai bine promovate întreprinderi de acest gen se număra fabrica sistematică pe abur de tăbăcărie și pielărie în proprietatea lui Stamate Stamatia-

dis, grec de origine, unde se prelucrau nu doar pieile, ci funcționa și o fabrică de încălțăminte pentru bărbați, dame și copii [18, p. 153]. O altă fabrică de încălțăminte cu denumire comercială „Scala” aparținea unui oarecare Gherțman. Afișul ne comunică că era o fabrică mecanică de încălțăminte pentru bărbați, dame și copii, ce era furnizată cooperativelor și comercianților din întreaga Basarabie [18, p. 164].

Producerea de tutun era o altă specializare a guberniei Basarabia la hotarul celor două secole. În Chișinău funcționau 5 fabrici de tutun. Datorită afișurilor putem cunoaște că una din ele avea statut de Casă comercială și era deschisă de N.P. Vahovschi, B.N. Liberal și B.S. Roitman. Această casă comercială furniza produse de tutunărie în toate magazinele din Chișinău și Basarabia, dar avea și un magazin specializat pentru desfacerea propriilor mărfuri [18, p. 155].

Din patru fabrici de săpun, două cu siguranță aparțineau familiilor evreiești, una fiind a fraților Feldman, întemeiată la 1866, alta se afla în proprietatea lui Frahlenberg [18, p. 159, 161], iar a treia era proprietate comună pentru D. Mendiuc și A. Gehtberg [18, p. 160].

Pe lângă alimentele și materia primă menționate mai sus, Basarabia, spre finele secolului al XIX-lea, a devenit un important exportator de grâne și produse provenite din acestea. În documentele de epocă descoperim informații despre funcționarea a 6 mori în Chișinău, toate fiind proprietățile unor familii evreiești precum: Cogan & M. Fegel, I. Svarzberg, cele ale lui Selman Peresecensky și Korenblut fiind mori cu aburi [18, p. 186-188]. Morile erau de producție locală, despre acest lucru mărturisește afișul de reclamă, care oferă informații despre Ruvin Roizenblatt, „constructor de mori și fabricant pentru unelte necesare morilor” [18, p. 186].

Domeniul serviciilor era reprezentat de mai multe genuri de activități. În mare parte ele sunt relevante și importante și în secolul al XXI-lea (Tabel 4). Din cei 44 doctori, specialiști în diverse domenii ale sănătății, 39 erau reprezentanți ai diferitor etnii, doar 5 fiind de proveniență români-basarabeni, printre aceștia și

renumitul medic Toma Ciorbă. Toți șase dențiști erau de origine evreiască [18, p. 144]. Din numărul total de 14 ingineri pe diferite domenii, pe lângă români-basarabeni, erau și ingineri ucraineni, ruși, armeni etc. [18, p. 175-176]

Iubitorii de carte la începutul secolului al XX-lea își procurau ediții variate din cele cinci librării din Chișinău, dintre care 3 aparțineau reprezentanților altor grupuri etnice decât români-basarabenilor [18, p. 177-178].

La începutul secolului al XX-lea, în partea centrală a Chișinăului erau amplasate mai multe magazine, prăvălii, dughene. Una dintre cele mai cunoscute băcănii era „Băcănia L. Kowalski”, amplasată chiar în Târgul-Nou, la intersecția str. Alexandrovskaia, colț cu str. Sinadino [18, p. 183] (intersecția actualelor străzi Ștefan cel Mare și Vlaicu Pârcălab, la parterul edificiului primăriei orașului Chișinău). Proprietarul acesteia era de proveniență poloneză. „Existau mai multe magazine ale acestui brand la Chișinău. Unul dintre ele se afla la colțul străzilor Sciușev și Pușkin (actualele denumiri de străzi – n.a.). <...> Magazinele lui Kowalski erau renumite pentru minunatele pateuri fierbinți cu umpluturi delicioase, care se epuizau imediat. Varietatea de salamuri îi provoca chiar și pe clienții fideli ai magazinului: șuncă afumată, crenvurști, «croveanca», «de ceai», «Cracovia» <...> Salamurile s-au remarcat nu numai prin gust excelent, dar și prin felul său estetic. Nu erau cumpărați cu kilograme. Ca alimente gourmet, acestea erau cumpărate în cantități mici: o felie de un tip pentru cină, o felie de alt tip pentru micul dejun.” [19, p. 146]

Dacă analizăm informațiile din 1902, constatăm aceeași tendință multiethnică în dezvoltarea economică a urbei și organizarea domeniilor economice [20, p. 48-51].

Referitor la componența religioasă a populației orașul Chișinău, trebuie să menționăm că, la începutul secolului al XX-lea, pe teritoriul orașului erau următoarele instituții profesionale: Casa Eparhială, Episcopia, Seminarul teologic și Episcopia Achermanului, aferente religiei creștin-ortodoxe. Totodată aici era amplasat Consistoriul bisericesc aferent comunității catolice și Arhiepiscopatul armenesc [18, p. 67].

La acel moment, pe teritoriul Chișinăului, se efectuau servicii divine la mai multe biserici creștin-ortodoxe, 15 la număr conform datelor din 1861 [21, p. 36], dar și la biserica luterană edificată la 1838, la sinagoga de pe str. Sinadino (actuala str. Vl. Pârcălab) și la biserica armenescă și Catedrala Catolică [18, p. 67] (Tabel 5).

Așadar, acțiunile consecutive ale guvernării țariste ținute să schimbe tabloul etnic al Basarabiei și-au atins scopul și, spre finele secolului al XIX-lea, avem atât în Basarabia, în special în zona de sud, cât și în Chișinău, o diversitate etnică și confesională care nu se găsea aici la începutul secolului al XIX-lea. Menționăm că, la începutul secolului al XX-lea, N. Iorga scria despre Chișinău: „câțiva ani înapoi era o mirare dacă auziai limba moldovenească pe strada Chișinăului: nimeni n-o vorbea afară de țeranii veniți de la sate” [9, p. 14].

Dezvoltarea economică a orașului gubernial Chișinău și numărul afacerilor deținute de reprezentanții diferitor grupuri etnice ilustrează explicit dominarea, în diverse ramuri ale economiei Basarabiei, la sfârșitul secolului al XIX-lea, a unor minorități etnice, și nu a reprezentanților populației autohtone. Pe parcursul secolului al XIX-lea, reprezentanții mai multor etnii, în special evreii, polonezii, armenii, bulgarii au adus aport important la dezvoltarea mai multor ramuri pe teritoriul orașului Chișinău, în special, a comerțului și domeniului serviciilor.

Referințe bibliografice:

1. Ciocanu, S. *Orașul Chișinău: Începuturi, dezvoltare urbană, biserici (secolele XV–XIX)*. Chișinău: Cartdidact, 2017.
2. Ciobanu, Șt. *Basarabia*. Chișinău: Universitas, 1993.
3. Shimanovskiy, A.N. *Aleksandr Sergeevich Pushkin*. Kishinev: Тип. F.П. Кашевскаго, 1900. [Шимановский, А.Н. Александр Сергеевич Пушкин. Кишинев: Тип. Ф.П. Кашевскаго, 1900].
4. Zubco, M. *Orașul Chișinău în prima jumătate a secolului al XIX-lea, mărturii ale contemporanilor*. În: Аха, Nr. 18, 2010.
5. Iorga, N. *Neamul românesc în Basarabia*. București: Ed. Librăriei Socescu&Co, 1905.

6. <https://eleven.co.il/diaspora/communities/12107/> [vizitat la: 1.8.2021]
7. <https://newsmaker.md/rus/novosti/kak-moldova-stala-obshchim-domom-dlya-raznyh-narodov-chast-pervaya-evreyskoe-meste-38170/> [vizitat la: 22.5.2021]
8. Urusov S.D. *Zapiski gubernatora. Kishinev 1903–1904 g.* Moskva: Izdaniye V.M. Sablina, 1907. [Урусов С.Д. Записки губернатора. Кишинев 1903–1904 г. Москва: Издание В.М. Саблина, 1907].
9. Iorga, N. *Neamul românesc în Basarabia.* Bucu-rești: Ed. Fundației Culturale Române, 1997.
10. <https://newsmaker.md/rus/novosti/dom-pol-ski-kak-moldova-stala-obshchim-domom-dlya-raznyh-narodov-chast-chetvertaya-39096/> [vizitat la: 18.5.2021]
11. <https://newsmaker.md/rus/novosti/bolgarskoe-vodvorenje-kak-moldova-stala-obshchim-domom-dlya-raznykh-narodov-chast-shestaya/> [vizitat la: 16.5.2021]
12. <https://locals.md/2016/bolgarskiy-sled-nakarte-kishineva/> [vizitat la: 22.5.2021]
13. Duminica, Iv. *Un mare negustor bulgar din Basarabia secolului al XIX-lea: Chiril Mincov.* În: Studii de arhondologie și genealogie. Vol. 1. Chișinău: Bons Offices, 2014.
14. Cereș, Ir. *Negustori armeni și greci – reprezentanți ai elitei economice din Țara Moldovei (începutul secolului al XIX-lea).* În: Studii de arhondologie și genealogie. Vol. 1. Chișinău: Bons Offices, 2014.
15. Gumenâi, I. *Evoluția demografică a comunității armenesti din Basarabia sub stăpânirea rusă.* În: Archiva Moldaviae, Vol. X, 2018, p. 175-189.
16. <https://newsmaker.md/ro/curtea-armeneasca-cum-a-devenit-moldova-casa-comuna-pentru-diferite-popoare-partea-a-cincea/> [vizitat la: 25.6.2021]
17. Tomuleț, V. *Activitatea comercială a negustorilor armeni în Basarabia în prima treime a sec. XIX.* În: Tirageția, Anuar IV-V. Chișinău: Muzeul Național de Istorie, 1997, p. 239-250.
18. Osadcenco, R. *Chișinău 1918: Ghid-album al orașului.* Ed. a II-a, Chișinău: Ed. Epigraf, 2018.
19. Tarnakin, Vl., Solov'eva, T. *Bessarabskiye istorii. Istoriko-krayevedcheskiye zhurnalistikiye rassledovaniya.* Chișinău: Pontos, 2011. [Тарнакин, Вл., Соловьева, Т. Бессарабские истории. Историко-краеведческие журналистские расследования. Chișinău: Pontos, 2011].
20. *Obzor Bessarabskoy gubernii ... [po godam].* Kishinev: Bessarab. gub. stat. kom., 1871-1914, 1902. [Обзор Бессарабской губернии ... [по годам]. Кишинев: Бессараб. губ. стат. ком., 1871-1914, 1902].
21. *Spiski naseleennykh mest Rossiyskoy Imperii. III Bessarabskaya oblast'.* SPb, 1861. [Списки населенных мест Российской Империи. III Бессарабская область. СПб, 1861].

Tabel 1. Populația orașului Chișinău conform recensământului general al Imperiului Rus din 1897

Nr.	Etnie	Nr. populație	%
1	Moldoveni	19081	17,59
2	Evrei	49829	45,93
3	Ruși, maloroși, bieloruși	32722	30,16
4	Polonezi	3247	2,99
5	Nemți	1270	1,17
6	Bulgari	925	0,85
7	Armeni	369	0,34
8	Greci	306	0,28
9	Țigani	146	0,13
10	Turci	38	0,04
11	Albanezi	10	0,01
12	Alte etnii	540	0,50
	TOTAL	108483	100,00

Sursa: *Первая Всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897. Бессарабская губерния.* СПб: Слово, 1905, 282 с., с. 2-3. *Pervaya Vseobshaya perepis' naselenie Rossiyskoy Imperii, 1897. Bessarabskaya Gubeniya.* SPb: Slovo, 1905, 282 s., s. 2-3.

Tabel 2. Depozite în orașul Chișinău la sfârșitul secolului al XIX-lea

Nr.	Activitate	Proprietate de stat și/ sau moldoveni	Proprietate alte etnii	Total
1	Depozit de farmacie	1	2	3
2	Depozit de lemne	3	4	7
3	Depozit petrol, țiței, gaz	1	2	3
4	Depozit de vinuri	2	3	4

Sursa: Osadcenco, R. *Chișinău 1918: Ghid-album al orașului*. Ed. a II-a, Chișinău: Ed. Epigraf, 2018, p. 166.
Tabel elaborat de autori.

Tabel 3. Producerea în orașul Chișinău la sfârșitul secolului al XIX-lea

Nr.	Domenii	Proprietate de stat și/ sau moldoveni	Proprietate alte etnii	Total
1	Fabrici de bere	0	2	2
2	Fabrici de macaroane	0	3	3
3	Fabrici de pielărie și tăbăcărie	0	4	4
4	Fabrici de tutun	4	1	5
5	Fabrici de săpun	1	4	5
6	Fabrici diverse	3	7	10
7	Mori	0	6	6

Sursa: Osadcenco, R. *Chișinău 1918: Ghid-album al orașului*. Ed. a II-a, Chișinău: Ed. Epigraf, 2018, p. 153.
Tabel elaborat de autori.

Tabel 4. Prestare de servicii în orașul Chișinău la sfârșitul secolului al XIX-lea

Nr.	Servicii	Proprietate de stat și/ sau moldoveni	Proprietate alte etnii	Total
1	Avocați	7	14	21
2	Doctori	5	39	44
3	Doctori-dentiști	0	6	6
4	Farmacii	1	10	11
5	Frizeri/coafori	0	2	2
6	Hoteluri			11
7	Ingineri	6	8	14
8	Librării	4	1	5

Sursa: Osadcenco, R. *Chișinău 1918: Ghid-album al orașului*. Ed. a II-a, Chișinău: Ed. Epigraf, 2018, p. 153.
Tabel elaborat de autori.

Tabel 5. Componentă confesională a populației orașului Chișinău la sfârșitul secolului al XIX-lea

Nr.	Religie	Bărbați	Femei	Total	Rata, %
1	Creștină ortodoxă	27136	23408	50544	46,59
2	Iudaism	24630	25607	2228	46,31
3	Catolică	2822	1019	427	3,54
4	Creștină ortodoxă de rit vechi	1124	1104	1	2,05
5	Luterană	588	373	3841	0,89
6	Armeano-gregoreană	213	214	961	0,39
7	Islam	190	5	11	0,18
8	Caraimi	12	8	6	0,02
9	Reformistă	7	4	3	0,01
10	Baptistă	6	-	9	0,01
11	Anglicană	2	1	20	0,00
12	Armeano-catolică	1	-	50237	0,00
13	Alte religii creștine	3	6	195	0,01
	TOTAL	56734	51749	108483	100,00

Sursa: *Первая Всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897. Бессарабская губерния*. СПб: Слово, 1905, 282 с., с. 68-69. *Pervaya Vseobshaya perepis' naselenie Rossiyskoy Imperii, 1897. Bessarabskaya Gubeniya*. SPb: Slovo, 1905, 282 s., s. 68-69. Tabel adaptat de autori.

Aportului diferitor grupuri etnice la istoria și dezvoltarea orașului Chișinău

Rezumat. Articolul de față analizează aportul diferitor grupuri etnice la dezvoltarea urbei începând cu anul anexării Basarabiei la Imperiul Rus (1812). S-a pus accentul pe ocupațiile de bază cu care acestea au contribuit la dezvoltarea sub diferite aspecte (economice, politice, sociale, confesionale, dar și etnice) a orașului Chișinău. Au fost cercetate mai multe surse, care descriu ramurile economice de bază în Chișinău la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea și a fost stabilită prezența preponderentă a reprezentanților diferitor etnii în aceste activități economice.

Cuvinte-cheie: Basarabia, Chișinău, dezvoltarea economică, grup etnic, structură etnică, aport.

The contribution of different ethnic groups to the history and development of Chișinău

Abstract. This article analyzes the contribution of different ethnic groups to the development of the city since the year of the annexation of Bessarabia to the Russian Empire (1812). Emphasis was placed on the basic occupations with which they contributed to the development in various aspects (economic, political, social, religious, but also ethnic) of the city of Chișinău. Several sources have been researched, which describe the basic economic branches in Chișinău at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, and the preponderant presence of representatives of different ethnic groups in these economic activities was established.

Keywords: Bessarabia, Chișinău, economic development, ethnic group, ethnic structure, contribution.